

USMENOKNJIŽEVNA BAŠTINA U ETNOLOŠKOM KONTEKSTU UNEŠIČKOG KRAJA

Bilić, Tea

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:809334>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

ZAVRŠNI RAD

**USMENOKNJIŽEVNA BAŠTINA U ETNOLOŠKOM KONTEKSTU
UNEŠIĆKOGA KRAJA**

TEA BILIĆ

SPLIT, 2017.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Hrvatska usmena književnost

**USMENOKNJIŽEVNA BAŠTINA U ETNOLOŠKOM KONTEKSTU
UNEŠIĆKOGA KRAJA**

**Studentica:
Tea Bilić**

**Mentor:
prof. dr. sc. Marko Dragić**

Split, 2017. godine

Sadržaj

1. Uvod	4
2. Crkveno-pučka baština	5
2.1. Advent	5
2.2. Badnjak	5
2.3. Božić	7
2.4. Sveta tri kralja	8
2.5. Maškare	8
2.6. Korizma	9
2.7. Cvjetnica	9
2.8. Veliki tjedan	10
2.9. Uskrs	11
2.10. Sveti Marko evanđelist	11
2.11. Sveti Ivan Krstitelj	12
3. Predaje	13
3.1. Povijesne predaje	13
3.2. Demonološke predaje	16
3.2.1. Vještice	16
3.2.2. More	18
3.2.3. Vukodlak	18
3.3. Mitske predaje	19
4. Ojkavica	20
5. Umicanje djevojaka	28
6. Pastiri	28
7. Zaključak	29
Rječnik	30
Izvori:	31
Literatura	31
Sažetak	33
Summary	33

1. Uvod

Usmena je književnost najstariji i najdugotrajniji oblik umjetničkoga stvaranja književnim medijem. Svi osnovni usmenoknjiževni oblici očituju duboku starost, ali i podjednake stvaralačke mogućnosti jezika u njegovim dijakronijskim dionicama. Iako pismo već dugo bilo u upotrebi i dalje je ostajalo područja kojima ono nije bilo dostupno. Pisana i usmena književnost istovjetne su na razini književnosti, ali se razlikuju stilski.¹ Usmena se književnost nazivala seljačkom, pučkom, a u upotrebi je bio i naziv tradicionalna književnost. U Hrvatskoj se naziv narodna književnost zadržao do devedesetih godina dvadesetoga stoljeća. Sustav usmene književnosti sačinjavaju: lirska poezija, epska poezija, priče (pripovijetke), drama (folklorno kazalište), retorički (usmenogovornički) oblici te mikrostrukture (poslovice, zagonetke). Prvi hrvatski značajniji folklorist Petar Hektorović ukazao je na nužnost zapisivanja usmenoknjiževnih oblika, a Stanko Vraz u Kolu 1842. g. piše da narodne usmene umotvorine treba zapisivati “onako kako izvire iz ustih naroda”. Josip Kekez je ta pravila nazvao Hektorović- Vrazovim zakonom.²

Prostor općine Unešić prijelazno je područje između srednjeg i sjevernog dijela Dalmacije, odnosno ima poseban geografski položaj unutar Dalmatinske zagore. Nalazi se između Šibenika, Drniša, Knina, Sinja, Trogira, Kaštela i Solina. Sva samostalna naselja u općini Unešić nalaze se cestovno udaljena od svog općinskog središta 5-16 km. Općina Unešićpodručje je od posebne državne skrbi zbog planinsko-brdskog karaktera općinskog teritorija, depopulacije, prevladavajućih ruralnih osobina naselja, slabije društveno-gospodarske razvijenosti te zbog nedavnog stradanja tijekom Domovinskog rata, iako to nije bilo okupirano područje. Općina Unešić obuhvaća šesnaest naselja: Cera, Čvrljevo, Donje Planjane, Donje Utore, Donje Vinovo, Gornje Planjane, Gornje Utore, Gornje Vinovo, Koprno, Ljubostinje, Mirlović Zagora, Nevest, Ostrogašica, Podumci, Unešić te Visoka. Među samostalnim naseljima u općini Unešić, svojom veličinom i funkcijama, ističe se općinsko središte Unešić.³U povijesnim se vrelima prvi put spominje u ispravi iz 1388. kao »posjed Unešić (*possessionemUgneshich*), koji je hrvatsko-ugarski kralj SigismundLuksemburgovac ustupio na korištenje šibenskoj komuni. U dokumentu o

¹Kekez, Josip, Usmena književnost, u Škreb – Stamać, Uvod u književnost, IV. Poboľšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986., str. 153.

²Dragić, Marko, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 12.

³Preuzeto s internetske stranice: <http://www.unesic.hr/unesic.php> (26. 8. 2017.)

razgraničenju posjeda grada Šibenika i cetinskoga kneza Ivaniša Nelipića (1434) bilježi se kao selo Unešić (*villa Ugnesich*). Za osmanskih prodora u šibensko zaleđe (16.–17. st.) naselje je bilo opustošeno, a starosjedilačko stanovništvo prognano. Oslobođeno je u doba Kandijskoga rata (1645-69) i ponovno naseljeno.⁴

2. Crkveno-pučka baština

2.1. Advent

U Adventu, vremenu pripreme za blagdan Kristova rođenja, četiri su nedjelje Došašća koje simboliziraju četiri tisućljeća od stvaranja svijeta do dolaska Isusa Krista. Nedjelja koja je najbliža svetkovini sv. Andrije smatra se prvom nedjeljom Adventa. Ljudi se tjelesno i duhovno pripremaju za najradosniji kršćanski blagdan Božić, poste, mole, idu na misu (osobito zornice) koje su simbol Kristova dolaska i prolivene Kristove krvi, a na njima se moli u čast Djevice Marije. Posebno se štiju blagdani sv. Barbare, sv. Nikole, Bezgrješnoga začeca Blažene Djevice Marije, sv. Lucije i sv. Tome. Sije se pšenica u tanjur ili neku drugu posudu u koju se stavlja svijeća. U Adventu se nisu smjele održavati svadbe i veselja, a nije se ni pjevalo ni igralo.⁵

„Kad smo mi bili dica išlo se na Unešić u crkvu pješke u vrime pripreme za Božić. Stari svit je iša na zornice. Na Sv. Lucu baba Cvita je sijala šenicu. Ako šenica bude dobra, pokojna prababa je govorila da će u kući bit blagoslova, tako je stariji svit govorila.“⁶

2.2. Badnjak

Jedan od folklorom najbogatijih dana jest Badnjak, a može se podijeliti na Badnje jutro i dan i Badnju večer. Badnje jutro i dan karakteriziraju djeca (jutarnji čestitari), obredi i običaji vezani uz drvo badnjak, post i priprema hrane za Božić, pravljenje božićne svijeće, kićenje zelenilom, najčešće bršljanovim: domova, štala, njiva, voćnjaka, vrtova, blagoslov ovaca, škropljenje blagoslovljenom vodom: ukućana, domova, maslinika, badnjaka.⁷ Badnjak (Badnji

⁴Preuzeto s internetske stranice: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=63192> (26. 8. 2017.)

⁵Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, br. 3, Split, 2008., str. 415.

⁶Zapisala sam 2017. u Splitu. Kazala mi je Marija Bilić, rođena 1965. u Planjanima Gornjim.

⁷Dragić, Marko, *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croaticaet Slavica Iadertina, Vol. 10, No, 10/2, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 399

dan, Badnjica, Bonji dan) dan je uoči Božića, a u katoličkom kalendaru je i dan Adama i Eve.⁸Od badnjega jutra do odlaska na polnoćku u središtu je zbivanja drvo badnjak.⁹

„Na Badnji dan se sprema kruv u pris, bez kvasca, i onda bi se stavlja novčić. Uveče bi se taj kruv lomio, nije se nikad riza. I onaj ko bi naša novčić, reklo bi se da će to bit njegova godina. Od tog kruva bi se ostavio komadić. Na Božić bi se palile tri sviće koje simboliziraju presveto Trojstvo. Taj komadić bi se umaka u crno vino i kapalo se iz tog kruva da bi se ugasile sviće. A na Badnji dan bi se zaklalo janje ili kokoš i na tri drveta, odnosno badnjaka, bi se napravila križ. Navečer bi se stavljala slama po kući i od Badnjaka pa za tjedan dana, kuća se ne bi mela. Tada se ništa nije iznosilo iz kuće.“¹⁰

Paljenje badnjaka spominje biskup Martin iz Bracare u Španjolskoj (umro 580. godine). Dragić spominje da su drvo badnjak palili, osim južnoslavenskih naroda, i drevni Rimljani, Španjolci, Portugalci, te Francuzi, Nijemci, Englezi i Letonci. U hrvatskoj tradicijskoj kulturi postoje dvije vrste badnjaka: jedna kao grana hrasta kojoj lišće nije otpalo ili ljeskova grana sa što više lišća i druga vrsta, klada, panj ili truplo stabla dugo od jedan do dva metra i debelo trideset do pedest centimetara.¹¹

„Za Badnjak bi se usikla dva komada hrasta, metar, metar i nešto da bi moglo dosta gorit. I onda bi se kod ognjišta ili u kuću donosila slama, a mi bi ležali na njoj, grijali se i slušali starije šta govore.“¹²

„Mi bi ko dica oprali svo suđe, iskuvali ga, da ne bude masnoće. Bilo je veliko natjecanje između braće i mene ko će kitit ogradu, to je bila velika čast. Stavljali bi bršljan oko ograde, okolo svića, a sviće bi se stavljale u veliki važ u kojem bi bila usuta šenica i kukuruz i tri šibe za nataknit tri crvene jabuke. U žito se stavljalo i bršljan i važ bi se omota aluminijskom folijom. Uveče, kad bi se sve sredilo, kuva bi se bakalar, kitia bor. A u nedostatku nakita, od bombona bi pravili nakit i vezali koncem da možemo obisit. Did bi donia mahovine. Ispod bora bi se stavljala slama. Radili smo i aranžmane. U košaru bi stavili kumpire, malo veće, tri kumpira i bužali ih s grančicama. Kasnije bi to sve obložili bršljanom i baš je bilo lipo. Prije večere pokojna baba bi molila Boga. Tijekom dana smo išli na ispovid, tražit oproštenje kako

⁸Dragić, Marko, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croaticaet Slavica Iadertina br. 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010., str. 229.

⁹Dragić, Marko, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 69.

¹⁰Zapisala sam 2015. godine. Kazao mi je Joža Bilić, rođen u Planjanima Gornjim.

¹¹Dragić, Marko, *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croaticaet Slavica Iadertina, Vol. 10, No, 10/2, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015., str. 399.

¹²Zapisala sam 2015. godine. Kazao mi je Josip Bilić u Splitu, rođen 1967. u Planjanima Gornjim.

*bi reka did Pešo. Uvečer bi išli u svaku kuću i rekli: Faljen Isus! Na dobro vam došla Badnja večer, a oni bi odgovarali: Faljen Isus! I s tobom zajno!*¹³

2.3. Božić

Božić u narodu označava početak nove godine. Raduju mu se svi, mladi i stari, bogati i siromašni. Nakon polnoćke, rodbina, susjedi i prijatelji se božićaju, odnosno čestitaju Božić jedni drugima. Tradicionalna hrvatska katolička čestitka je Na dobro vam došo Božić, Sveto porođenje Isusovo, a odgovara se I s tobom Bog dao zajedno. U prošlim je vremenima dar bio crvena jabuka. Božićni kruh, jabuka, pšenica posijana na dan Sv. Lucije, zeleni bor i zelene grančice kojima su se kitili domovi, simboliziraju želju za blagostanjem u nadolazećoj godini, a po narodnom vjerovanju, zelenilo odgoni demonske sile.¹⁴

„Za Božić ujutra dici bi se za poklon davalo po dva, tri orasa i onda se nalazilo i pivalo za ognjištem. Tamo bi bila po dva kamena, šta se zove prikklad. Jedan bi bia na jednu stranu, a drugi metar od njega. Na Badnji dan se tuka bakalar na tizimprikkladim. To bi tako bilo, spremilo bi se nešto bolje za pojist. Za Novu godinu bi se išlo na Unešić i ponilo bi se sa sobom za ist i pit, a najviše se nosilo svinjske glave. I ponesi malo vina, i tako bi sidia tamo svak sa svojom grupom. Uveče bi se molilo Boga, od Božića pa sve do Uskrsa, starješina kuće bi svaku večer molia Boga i nisi smia nigdi otić! A ja san tada ima već četrnaest godina, iša bi do ženskih, di se pivalo, na silo. Tako ti je to bilo. A za Svetog Ivana, isto bi se išlo crkvi, nosila bi se svića na blagoslov u Nevest. Svitnjak se palia na Svetog Ivana, ne ovog božićnjeg, nego litnjeg, u šesti misec. Obavezno se palilo kraj vinograda i ovi čobani na brdašcima, kraj Komadinovca, znaš di je to.“

„Ujutro bi se svi digli, čestitali jedni drugima. Okupili bi se oko stola, molili Boga prije marende, išli po kućama, ali samo u selo. Sutra dan bi se išlo u čestitare. Sidili smo kod badnjaka. Obavezno je bilo pečenje jer je na Božić bia dobar ručak.“¹⁵

¹³Zapisala sam 2017. godine u Splitu. Kazala mi je Marija Bilić, rođena 1965. u Planjanima Gornjim.

¹⁴Dragić, Marko, *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, Vol.3 No.3, Šibenik, ožujak 2011., str. 131.

¹⁵Zapisala sam 2017. godine u Splitu. Kazala mi je Marija Bilić, rođena 1965. u Planjanima Gornjim.

2.4. Sveta tri kralja

Prilikom Isusova rođenja Božjom se voljom pokazala čudnovata zvijezda nad Betlehemom gdje se rodio Isus. U kršćanskoj je ikonografiji čudesna antropomorfirana zvijezda kraljevima Baltazaru, Melkioru i Gašparu navijestila Isusovo rođenje. Pobožni su mudraci odlučili slijediti zvijezdu i pokloniti se novorođenom kralju ponijevši mirisavu pomast, zlato i tamjan. Sveta tri kralja označavaju završetak božićnih blagdana; skida se nakit s jelke, a ona se uglavnom naloži kao ogrjev.

„Na Tri kralja bi išli na misu, a baba bi radila štrudel od mermelade. Skidali smo bor, onako poslije ručka, u predvečerje. I taj dan smo isto pivali božićne pisme.“

2.5. Maškare

Sveta Tri kralja (6. siječnja) označavaju završetak božićnih blagdana, a od 7. siječnja do Čiste srijede razdoblje je poklada ili karnevala (krnjevala). Nedjelju, ponedjeljak i utorak pred Pepelnicu traju intezivni pokladni običaji. U tome su se razdoblju odvijale maskirne povorke koje su išle od sela do sela i pritom proizvodile buku. Sudionici su uglavnom bili odjeveni u ovčju vunu, u ruci su imali štap ili toljagu, a oni koji ne bi imali masku, lice bi zacrnili pepelom ili čađom.¹⁶Važno je reći da maskiranje vuče korijene još od pretkršćanskih vremena. Mladi su običavali maškarati se tako što bi išarali lice; muški bi se obukli u ženske i obratno, pa bi tako hodali po selu da ih se ne prepozna. Kupili bi darove koje bi dali susjedi, a kasnije bi ih međusobno dijelili. Prvobitno značenje tih ophoda uglavnom je apotropejsko i svrha im je zastrašiti zle sile i udaljiti ih od ljudi, stoke i životnog prostora.¹⁷

„Za mačkare bi išli i po četiri, pet sela, obukli bi se u babu, dita, mladu, barjaktara, nije bilo ko sad boja, pa se obojaš, nego bi uzeo tavu, koja je inače stala kod ognjišta, cila čađava, i s tom tavom bi se po licu maškarali. Pravili smo brkove od vune, tražili vuštan, a vuštan ti je ona stara suknja, stavljali bi okruge na glavu i išli od kuće do kuće, pivali. Obavezno se nosilo luga, ako ti neko ništa ne da, da ga moš posut lugom! A nismo dobivali novce, nego jabuke ili suve kolače koje bi moga staviti na ruku, pa pancete, slanine...Došli bi kući punih torba i onda dilili.“¹⁸

¹⁶Dragić, Marko, *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, Vol.3 No.3, Šibenik, ožujak 2011., str. 134.

¹⁷Dragić, Marko, *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croaticaet Slavica Iadertina, 8/1, Zadar, 2013., str. 158.

¹⁸Zapisala sam 2015. godine. Kazao mi je Josip Bilić u Splitu, rođen 1967. u Planjanima Gornjim.

„Neki muški bi oko struka zavezali zvono od ovaca i stavili šudare od baba, a kod nas se to zove okruga. Kad bi došli iz Marketića, bilo bi tu po deset, dvadeset mačkara. Bile su male mačkare, mačkare Bilića, Jurića, Kerića, a bile su i velike mačkare, tu su išli stariji, i onda bi se ujediniili. Mačkarali bi se u dida, babu, mladu, mladoženju, barjaktara, starog svata. Ja bi se sakrivala jer bi se bojala, to nisi zna ko je ko. Pivali su i pisme. Davali su se jabuke, naranče, bomboni. Pivali su: domačine, daj mi koju stoju, povalit ću babu svoju!“¹⁹

2.6. Korizma

Korizma obuhvaća četrdeset dana prije Uskrsa i u tom se razdoblju vjernici molitvom, postom, slušanjem Božje riječi i dobrim djelima pripremaju za najveći kršćanski blagdan Uskrs. Počinje Čistom srijedom i završava na Veliki petak. Priprave za Uskrs počinju Pepelnicom kada se vjernici posipaju pepelom i podsjećaju riječi: „Sjeti se, čovječe, da si prah i da ćeš se u prah pretvoriti.“ Taj dan je post i nemrs. U korizmi je šest korizmenih nedjelja od kojih svaka ima svoje ime. Prva korizmenanedjelja zove se Čista, druga je Pačista, treća Bezimena, četvrta Sredoposna, peta Gluha (Glušna), a šesta je Nedjelja muke Gospodnje ili Cvjetnica.²⁰

„Na čistu sridu svi sudi su se prali, da sve bude čisto. Kuva se uvijek bakalar i kumpiri. Išlo se u crkvu navečer na pepelanje. Bia je post i nemrs. A svaki petak do Uskrsa nismo ili nista masno, nego zelje.“

2.7. Cvjetnica

Cvjetnica ili Nedjelja Muke Gospodnje je kršćanska svetkovina koja se slavi u nedjelju prije Uskrsa i uvod je u Veliki tjedan. Na taj dan se slavi Isusov mesijanski ulazak u Jeruzalem u dane prije Pashe, opisan u sva četiri Evanđelja (Marko 11:1-11, Matej 21:1-11, Luka 19:28-44, i Ivan 12:12-19). Na Cvjetnicu lice se umiva u cvjetnoj vodi, ide se na blagoslov maslinovih grančica, a na misi se pjeva *Muka*. U izvorsku se vodu dan ranije stavlja tek ubrano cvijeće ljubičice, jagorčevine i drugog proljetnoga cvijeća. U nekim se mjestima umivalo vodom u koju su stavljene grančice bršljana. Ponegdje se umivalo izvorskom vodom u koju se stavljala grančica drijenka jer je drijen je u narodu metafora za zdravlje. U hrvatskoj

¹⁹Zapisala sam 2017. godine u Splitu. Kazala mi je Marija Bilić, rođena 1965. u Planjanima Gornjim.

²⁰Dragić, Marko, *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, Vol.3 No.3, Šibenik, ožujak 2011., str. 139.

tradiciji ta se voda, primjerice u drniškom kraju, naziva cvitna voda. Vjerovalo se da umivanje u toj vodi donosi zdravlje i ljepotu lica.²¹

„Za Cvitnicu je bilo obavezno branje cvića i onda bi baba Cvita skupila i stavila u lavor. Mi bi se uvijek umivali u ljubičici, nema šanse da bi se to propustilo. To je bia simbol čistoće.“

„Dan prije baba bi brala ljubicu i potpila u vodu uvečer u lipi kajin. A nekad bi ubacila i koji listić masline, a i njih bi okitila stručkom ljubice jer bi ih nosili na blagosov. Svi bi to držali u ruci na misi. Kad bi došli iz crkve, odnila bi maslinu jednu na groblje, po jednu u svaku prostoriju u kući, i svugdi di je bilo blago. Svi bi se ujutro umivali.“

2.8. Veliki tjedan

U bogoslužju je Veliki tjedan prožet uspomenom na Isusovu muku. Svaki dan toga tjedna zove se veliki. Veliki ponedjeljak, Veliki utorak i Veliku srijedu karakteriziraju četrdesetosatno klanjanje (kvarantore). Najznačajnije je Veliko ili Sveto trodnevlje (Vazmeno trodnevlje) koje obuhvaća Veliki četvrtak, Veliki petak, Veliku (Bijelu) subota. U tim se danima promišlja oiskustvu Isusove muke, smrti i uskrsnuća za spasenje svijeta.

Na Veliki četvrtak, dan prije židovskoga blagdana Pashe, Isus je sa svojim učenicima posljednji put proslavio taj blagdan te ustanovio svetu misu. Kruh i vino predstavljaju Kristovo tijelo i krv i time ostavio svoju prisutnost Crkvi. Toga je dana učenicima oprao noge što simbolizira gostoprimstvo i poniznost. Na Veliki petak je prisjećanje Isusove muke i smrti, a euharistijsko se slavlje ne slavi. Oltar je bez križa, svijećnjaka, cvijeća i oltarnika, što simbolizira Isusovu muku i smrt. Veliki petak je dan žalovanja, nitko ne pjeva. Veći dio dana provodi se u crkvi, pjeva se Muka Gospodinova i ljubi se raspelo. Nije dozvoljeno raditi poslove oko zemlje jer se u narodu tumači da je tog dana Krist pokopan. Obvezan je post, a na Veliki petak odvijao se i zadnji križni put. Na Veliku subotu bojaju se jaja, a u kasnim večernjim satima u crkvama počinje vazmeno bdijenje, koje završava svečanom euharistijom koja označava Kristovu pobjedu nad smrću i u kojoj se odražava snaga Božje ljubavi koja od mrtvog čini živa. Bdijenje počinje lucenarijem ili službom svjetla, blagoslivlja se vatra izvan crkve, a na blagoslovljenoj vatri ispred crkve pali se uskrsna svijeća koja simbolizira Isusa Krista uskrsloga - svjetlo.²²Uskrsna svijeća blagoslivlja se na Veliku subotu. Pet zrna tamjana u toj svijeći predstavlja pet Isusovih rana. Na upaljenoj vatri pripali se uskrsna svijeća koju

²¹Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, Vol.8 No.8, str. 157, Šibenik, ožujak 2016.

²²Isto, str. 172-173.

đakon unosi u nerasvijetljenu crkvu i svečano se zaustavlja tri puta prije nego što dođe do oltara, te pritom svaki put pjeva Svjetlo Kristovo, a narod mu odgovara Bogu hvala. Pripaljuje se manji broj svijeća. Kad dođe na sredinu, nakon poklika pripaljuje se veći broj svijeća. Pred oltarom je treći poklik, nakon kojega se upale sve svijeće u crkvi i u rukama vjernika.²³

„Za Veliki tjedan nije bilo velikih poslova. Svaku večer se išlo na misu. Na Veliki četvrtak bi se prale noge, odabralo bi se dvanaestdice. Na Veliki petak se piva Gospin plač. Nije bilo svete mise, nego samo obredi. Postilo bi se do subote u podne, kad bi zvonilo za Zdravo Marijo. U subotu bi baba radila kruškovac ikuvala bi jaja. Prokuvavali bi kapulu u vodi i umakali jaja da pocrvene. To bi se radilo u petak navečer jer je blagosov bia u subotu ujutro. U košari su se nosila jaja, koliko koja kuća ima čeljadi, a npr. Vukorepe su nosili i vino i meso i krv. Kuvale bi i druga jaja, to je bilo i za tuckanje, a uvijek je s nama bia i did Pešo.“²⁴

2.9. Uskrs

Uskrs je najveći kršćanski blagdan jer je Isus Krist svojim uskrsnućem spasio i otkupio Svijet. Prvotno se Uskrs slavio svake nedjelje, a od 2. stoljeća slavi se jedanput godišnje nakon prvog proljetnog punog mjeseca, između 21. ožujka i 25. travnja. Podrijetlo mu je u židovskom blagdanu Pashe. Židovi su *Pashom* slavili čudesna Božja djela koja je on pokazao posebno izlaskom Izraelaca iz egipatskoga ropstva.²⁵

„Na Uskrs ujutro bi se digli, ništa se nije smiloist prije blagoslovljene hrane. Prije jela bi se pomolili i onda bi se tuckali jajima. Baba Siva bi pila kruškovac. Igrali smo s didom Pešom na karte i odmarali.“²⁶

2.10. Sveti Marko evanđelist

Sveti Marko Evanđelist bio je od židovskoga roda levita. Rođenjem je dobio ime Ivan, a kasnije se prozvao Marko, dok mu je kršteni kum bio sv. Petar apostol. Nakon mučeničke smrti, 25. travnja 68. godine, pogani su htjeli spaliti njegovo tijelo. Međutim, preplašeni naglom promjenom vremena, silnom grmljavinom i sijevanjem, pobjegli su i napustili

²³Dragić, Marko, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 4, Split, 2010., str. 472

²⁴Zapisala sam 2017. godine u Splitu. Kazala mi je Marija Bilić, rođena 1965. u Planjanima Gornjim.

²⁵Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Godišnjak Titus: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, Vol.8 No.8, str. 176., Šibenik, ožujak 2016.

²⁶Zapisala sam 2017. godine u Splitu. Kazala mi je Marija Bilić, rođena 1965. u Planjanima Gornjim.

svečevo tijelo. Tada su došli kršćani i pokopali ga uz veliko štovanje. Nakon mnogo godina, mletački su trgovci relikvije sv. Marka 828. godine iz Aleksandrije prenijeli u Veneciju te su najprije pokopane u duždevoj kapeli. Od tada je sveti Marko zaštitnik Venecije, a njegov simbol usvojen je kao grb grada. U Veneciji je između 1063. i 1073. godine sagrađena katedrala sv. Marka. Evanđelist Marko višestruki je zaštitni, a štiju ga: Rimokatolička crkva, Pravoslavna crkva, Koptska crkva, istočne katoličke crkve, Luteranska crkva. Zaštitnik je: odvjetnika, građevinskih radnika, zidara, staklara, pletača košara, notara, pisara, zatvorenika, zarobljenika, vitražista, staklara, lavova, Venecije, Egipta. Njemu se utječe protiv nevremena, munje, tuče, protiv nepripravne smrti te za dobro vrijeme i dobru žetvu. Zaziva ga se u slučajevima okorjelosti, nekajanja, uboda kukaca, gušavosti, bolesti i izraslina na vratu. Na blagdan sv. Marka Evanđelista održava se prvi blagoslov polja. Nekoć je blagoslov polja okupljao mnoštvo vjernika i bio je iznimno važan za naše pretke. Barem bi jedna osoba iz svake obitelji sudjelovala u tom obredu. Blagoslov polja 25. travnja odgađao se samo ako je toga dana Uskrs, onda se blagoslov obavljao na drugi dan Uskrs.²⁷

Kazivač pripovijeda koji je običaj bio u vrijeme blagdana svetog Marka:

„Kad bi bia blagoslov polja, nosile bi se masline na njivu, na svaku njivu bi se posadila grančica masline da njiva dobro urodi. To se radilo oko sv. Marka. Blagoslivljale su se i staje di su ovce, da ne krepane nijedna, pa isto i di su bili konji ili krave, a i vinogradi isto“²⁸

„Baba bi brala rosopad večer prije Sv. Marko, išla bi daleko da to nađe. To se blagoslivljalo i davalo blagu.“²⁹

2.11. Sveti Ivan Krstitelj

Uz blagdan rođenja Ivana Krstitelja (24. lipnja), sina starozavjetnoga svećenika Zaharije i Elizabete, vezuju se pretkršćanski običaji paljenja krijesova, a u Bosni i Hercegovini i Dalmaciji svitnjak je sinonim za krijes. Vatra u kršćanskoj simbolici predstavlja pobjedu svjetla nad tamom. Narod vatri pripisuje i karakteristike demona, te se vjeruje da onaj koji preskoči vatru pobjeđuje demone, a bolesti su u narodnoj percepciji demonska bića. Običaj “paljenja svitnjaka” zadržao se do naših dana i iznimno je omiljen među djecom, mladima ali

²⁷Dragić, Marko, *Sveti Marko evanđelist ukršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja 14 (2), 259.-281. Zagreb, 2016.

²⁸Zapisala sam 2015. godine u Splitu. Kazao mi je Josip Bilić, rođen 1967. godine u Planjanima Gornjim.

²⁹Zapisala sam 2017. godine u Splitu. Kazala mi je Marija Bilić, rođena 1965. u Planjanima Gornjim.

i starijima. Kad bi sve to sakupili s nestrpljenjem su očekivali mrak kada bi netko od starijih i iskusnijih muškaraca zapalio svitnjak, a jedna od žena bi blagosloвила vatru. Kad bi se vatra rasplamsala, djeca bi se zatrkivala i preskakala vatru jer se vjerovalo da će onaj koji preskoči vatru biti sretan i zdrav. Stari su govorili da u toj vatri trebaju sagorjeti sva zla koja su nas zadesila kroz proteklu godinu. Sutradan bi se pričalo u čijem je kvartu bio najbolji svitnjak. Ti se običaji u urbanim sredinama posljednjih godina gase.³⁰ Važnost ovog običaja, kao i entuzijazam tijekom pripremanja svitnjaka, potvrdio je i kazivač:

„Za paljenje svitnjaka mi smo se pripremali puno prije. Skupljali bi šlape, stare robušćine, gume od auta, kamiona i onda bi to vozili na jedno brdašće. Imali smo civare, to su bile drvene skale i na njima su se inače prinosile stine, bilo je četiri, pet dasaka popriko i nije bilo velikog razmaka među njima, i sad bi mi na tome nosili teške gume pa bi se zašporkali. Sve tobi odnili na Komadinovac i zapalili. Taj svitnjak bi gorio po nekoliko dana. Sva okolna sela su palila svitnjake na svom brdašcu pa bi gledali čiji duže gori, koji ima veći plamen; živili smo za taj svitnjak.“

„Kod nas se slavi sv. Ivan, a recimo u Unešiću je sv. Jure pa bi se išlo na dernek. A bia je i pazarni dan, svakog petog u misecu u Drnišu. Pazar stoke, svih zanata i to je bilo glavno središte. Poslije se i u Unešićuotvorila Pazar. Onda bi se ljudi kasnije okupljali i feštali. Igralo bi se kolo, zove se kukunjuška. Momci i cure bi se uvatili u kolo na nekoj čistini, ledini i jedan od momaka bi bia u sredini kola. Pivale bi se pisme i momak bi izabira curu koja mu sviđa. Ako bi ona pristala, ušla bi u sredinu kola i plesala s njim. Ako bi to bila ljubav na prvi pogled, skupa bi otišli iz kola i više se ne bi vraćali u kolo.“³¹

3. Predaje

3.1. Povijesne predaje

Povijesne predaje kazuju o stvarnim povijesnim događajima i osobama te čuvaju najstariju povijest nekog kraja. Većina povijesnih predaja koje su mi kazivači ispričali odnosi se na epohu osmanlijske vladavine (1463. – 1878.) ili pak na ostatke osmanlijske vladavine.³²

³⁰Dragić, Marko, *Etnografsko-filološki prinosi tradicijskoj kulturi drniškoga kraja*, God. Titius, god.1, br. 1, 193-194. Split, 2008.

³¹Zapisala sam 2015. godine u Splitu. Kazao mi je Josip Bilić, rođen 1967. godine u Planjanima Gornjim.

³²Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008. , str. 274.

Kazivač mi je govorio o ostacima turskog utjecaja u unešićkom kraju:

„I šta je još bia gušt na selu, kad bi završila škola, čuvali ovce, krave, svi iz sela bi se skupljali na jednom mistu, ložili vatru, išli u tuđe njive krast kukuruze ili se išli kupat na Zastavu. Tamo je bilo devet bunara koji su još Turci napravili jer je tu nekada davno, par kilometara dalje, bia izvor rijeke i ta se udolina zove Branjelina, e sad, zašto Branjelina, ne znan, možda jer je voda tu tekla pa je branalo, nosilo sve i tako ostalo to ime. I taj izvor, i dan danas, kad je kišno doba i kad ubaciš u jamu nešto, čuješ kako voda doli šušti. I kako je ta voda znala nabujat, Turci su napravili tih devet bunara, a ostala je i još jedna velika lokva. Okolo je sve kamen na kamenu, samo je oko tih bunara trava. Ima jedan put koji vodi točno do njih. Ti su bunari kasnije služili čobanima da napoje stoku. I onda su prije par generacija, uzeli taj jedan bunar za kupanje. Inače, svaki je ima stepenice do dna i moga si sić u njega ko na plaži. Znalo se nać pedesetak koji bi se tu kupali, iz okolnih sela, Sedramića, Žitnića...Mi bi tu stali po cili dan, nije bilo krema za sunčanje, mazali bi se s masti, slaninom da ne izgorimo.“³³

Osim u unešićkom kraju, predaje o Turcima sam pronašla i u selu Renići, Bosna i Hercegovina.

„Bio je jedan katolički samostan, ko zna kad je on bio izgrađen. Sad je srušen, ali još uvijek postoje obrisi njegove veličine, nekakvi temelji. Sad je to zaraslo u travu, u drveće i sve. A sad, naš čukundid, on se zva Božo, a zvali su ga Vrancež, zašto, ne znam. U vrime Turaka on je bio seljak, a tu je bilo i aga i begova, imali su vojnike. I onda bi Turci organizirali trku od početka polja, između nas i Rašeljaka do Livna. Ko pobijedi, odnosi čoju, nešto slično šta danas alkari nose, ova je bila crvena čoja i pobjednik bi još dobio mač s pozlaćenom ručkom i stvarno kažu da je bio prekrasan i kilo dukata, velike vrijednosti. E sad, zašto se mi zovemo Vranceževići, naš taj did bio je jedan od braće koji su doselili sa Biska. Bila su četvorica braće, jedan je osta u Bisku, jedan je doselia u Renića Dolac, a dvojica su došli u Reniće. Taj dan, begove age su natrale Vranceža, odnosno dali puno zadaće u polju, da kosi cili dan jer su znali da je izuzetno jak i brz, i tili su ga umorit da ne odnese pobjedu. I on je tako umoran, kad je završio, doša kući, pojeo, prisvuka se i starta trku s njima. I on ti je otrča do Livna i nazad prije svih njih! I beg je njemu da nagradu koja mu je i pripadala. Međutim, Vrancež se uvik boja da će njemu to neko ukrast. Nije njemu ta nagrada puno materijalno značila, ali nije im tia dat gušta. I on je to zakopa u krugu tog nekadašnjeg samostana. Poslije su pričali,

³³Zapisala sam 2015. godine. Kazao mi je Josip Bilić u Splitu, rođen 1967. u Planjanima Gornjim.

kada bi sidioispriđ kuće, da bi reka: 'Evo, ja točno vidim, blista se moj mač!' A nikad, nikad nije točno otkrio misto di je zakopa taj mač, zna se samo da je negdi u tom krugu. "

„U Renićima, di je stara Tučetova kuća, tu je bila begova kuća. On je davao naredbe seljacima koliko je ko morao radit i koliko su morali davat dadžbina, devedeset posto begu i deset posto seljacima. To je u biti bila kuća jednog od naših seljaka, ali taj je beg uselio u nju. To je bila najlipša kuća, bila je na uzvisini i imala je najbolji pogled. To ti je u Brđanima, blizu Džidžinekuće. Dotad nisu postojale kuće na kat, taj beg je diga još jedan kat. U nas su uvik bile prizemne kuće. Zato se još zove kula, begova kuća ili begovina. “³⁴

U unešićkom je kraju poznata i priča o ubijenim Nakićevim svatovima:

„Pokojni Nikola zna je bolje o tome nega ja, bili su svatovi, a bili su i oni drugi, koji su, kako bi reka, pljačkali. Ti drugi su njizi dočekali, porobili ih, uzeli sve šta su imali. To je bilo u Vinovu Gornjem i groblje se zove Vinjanac. To je davno, davno bilo, ja i ne pamtim toga, nega san čuja kako govore o tome. “³⁵

„Bia je jedan beg koji se zaljubia u našu žensku, lipoticu. On je njoj nudia sve, samo da se uda za njega. Ona je njega odbijala i odbijala jer se tila udat za našega. Bilo ti je 365 svatova. Išlo se pješke i s konjima i oni su se oženili, vinčali i kad su se vraćali, stali su kod Vinjanca. To je jedan bunar u hladovini, to je bilo odmorište svatova, putnika...Bilo je vode za piće i oni su tu odmarali. I kako taj beg to nije moga podnit, da se ta cura udaje za drugoga, s konjanicima je pobia svih 365 svatova. To je bilo u Vinovu. “³⁶

Slična predaja postoji i u spomenutim Renićima:

„Turci nisu dali seljacima da imaju nešto svoje, nešto vrijedno. Bili su jedni svatovi koji su išli na bilim konjima. Turci su im rekli da sjašu s konja jer su ih oni željeli uzeti. Oni su se tu zakačili i pobili svatove. Kad ideš iz Kazaginca, pa sa strane postoje velike ploče, stećci, na kojima su uklesani muško i žensko, ka ženska haljina, mač i nekakvo cviće i znaci koji meni nisu poznati. Kaže da su tu pokopani svatovi, ne znan ima li i pokopanih Turaka. “

³⁴Zapisala sam 2015. godine u Renićima. Kazala mi je Matija Rajić, djevojačko Renić, rođena 1963.

³⁵Zapisala sam 2015. godine u Planjanima Gornjim. Kazao mi je Joža Bilić rođen 1929. godine.

³⁶Zapisala sam 2015. godine u Splitu. Kazao mi je Josip Bilić rođen 1967. u Planjanima Gornjim.

3.2. Demonološke predaje

Demonološke predaje određuje tematski ključ pojavnosti nadnaravnih bića i bića s nadnaravnim sposobnostima. Određivanje demonološkoga u predajama s nadnaravnim elementima može se zasnivati na pripisivanju nadnaravne sposobnosti i snaga demonskih bića koja se pojavljuju u ljudskom i životinjskom liku, kao predmeti i neodređene prikaze.³⁷ Marko Dragiću demonološke predaje motivski svrstava sva ostala nadnaravna bića niže mitološke kategorije: vještice, stuhe, irudice, kugu, kučibabe, vukodlake (kodlaci, kudlaci, kozlaci), čaratane, đavla (vrag-crni ovan, crni pas), orka, mačića, zloguke ptice (gavran, kukviža) te razna plašila, prikaze, utvare itd.³⁸ O ponekad zastrašujućim pričama s primjesom humora razgovaralo se na *silima*. Na tim *silima* družili su se momci idjevojke, ali to je bila prilika za starije da dogovore poslove.³⁹ Jedna od takvih priča je i o vješticama.

3. 2. 1. Vještice

Vještice su po narodnom vjerovanju stupile u savez s đavolom pogodbom koja se potpisivala krvlju. Konkretna ženska osoba bi đavlu prodala dušu, a đavao bi njoj dao nadprirodne moći. Zamišljane su kako jašu na metli s grbom na leđima i dugim nosom. Ulazile su kroz ključanice, spolno bludničile s đavolom, jele djecu, držale tajne sastanke, spremale masti za ljubavne napitke, izazivale razne bolesti.⁴⁰ Nakon što je sklopila ugovor sa sotonom ili jednostavno kao mora napredovala u dijaboličnom umijeću, vještica održava redovite sastanke s ostalim vješticama, kontaktira sa sotonom, priziva demone i djeluje pogubno za zajednicu u kojoj živi iako njeno djelovanje može prelaziti i lokalne okvire. Tako, vještica u Zagori ne koristi svoje komercijalno i popularizirano prijevozno sredstvo – metlu. Vještice u Zagori, prema zabilješkama odlaze na svoje sastanke tako što koriste ognjište. *Višticesu* sastavni dio fantastičnog folklora Zagore s kojim se stanovništvo svakodnevno susretalo i borilo. Vještice su negativne pojave, najčešće žene koje su obično

³⁷Vekić, Denis, *Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje*, Croaticaet Slavica Iadertina, Vol.12/1 No.12. Ožujak 2017. str. 202.

³⁸Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2007. str. 436.

³⁹Dragić, Marko. Sunara, Nikola, *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, No.5 Ožujak 2012., str. 169.

⁴⁰Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, Sarajevo: MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, 2005. str. 33.

prije bile more i nastavile svoju suradnju sa sotonom. Na različite načine nastoje zagorčati život vjernicima i bogobojažnim ljudima.⁴¹

„Pričalo se da su neke žene vištice, da se ne smizamirit njima, znalo se točno koje su to žene. Odnosno, neki su ljudi znali, ali nije se smilo otkrit dok ta žena ne umre, onda kad ona umre, moglo se reć. Ljudi su se bojali reć da onda ne bi šta urekla. Ljudi su govorili da su vištice imale uroke u očima, i recimo kad bi ona zaprtila nekome: dabogda ti krava krepara, ta krava bi iduće jutro bila mrtva i taj koji to zna nije smia govorit.“⁴²

U daljnjem razgovoru s kazivačem, doznala sam za još jednu priču o ženi za koju se smatralo da je vještica:

„Pokojni Joko, naše Jadredid, ima je dva vola i dvi krave i jedna žena se zakačila s njim. Rekla mu je: Vidit ćeš ti, zapamtit ćeš ti mene. A ona mu je bila sumnjiva jer je imala urokljive oči. Svaku večer on je spraća krave, volove, ovce i jedno jutro dođe, vidi, mrtva krava. Drugo jutro, vol mrtav. A on čovik, ima dva metra, bia jak, snažan. I on ti treće veče čeka, uša unutra, sakria se, čeka. Vrata zatvorena. Samo ima jedan prozorčić. Kaže on, njegova je uzrečica bila: 'Krist me Bog pomoga. Skoči mačka kroz prozor, uđe, tup tup tup i kravi za vrat! A ja uvati' mačku za vrat! Kad ja otra, ne znan di san, ali ne puštan! Kad jedan put, ona se stvori. Ta žena se pokaza.' Ona je tila da taj čovik bude s njom, ali je nije tia. I sad, kako će, šta će, ona njemu zapriti da nikom ne kaže šta je vidia, dok god je ona živa. Da će platit štetu, ali nikome da ne govori. Bude li reka, neće na dobro završit. I on to nikad nije priča dok ona nije umrla. Bila je iz Kerića žena.“⁴³

"Prije se s karom gonilo put Čikole. Tako su baba i did išli s karom, uputi se po noći ranije da bi stigli u mlinicu. I didvozia konje kad ono bili konj isprid njih, stvori se. I did ga goni ća, da se makne. Požuri did, požuri bili konj, uspori on, uspori bili konj. I tako on njih pratia jedan dio puta i didu više dosadilo, uzea kamen da ga potrača, kad on se zaleprša, na jedan put tica odleti!"⁴⁴

⁴¹Jureta, Ante, *Demonska bića u Zagori*, EthnologicaDalmatica, Vol.24. No.1. Kolovoz 2017., str. 50-51

⁴²Zapisala sam 2015. godine u Splitu. Kazao mi je Josip Bilić, rođen 1967. u Planjanima Gornjim.

⁴³Isto.

⁴⁴Isto.

3. 2. 2. More

Prema Ardaliću ime mora dolazi od morenja, kad se navali na čeljade, onda bi se reklo da će ga umoriti“⁴⁵ Ante Jureta ističe prisutnost more u nadnaravnom i fantastičnom svijetu Zagore te navodi kako su zasigurno među najzastupljenijim bićima. Također kaže da je nemoguće definirati moru u smislu njenog izgleda jer je u osnovi nevidljiva. Njena pojava se samo može osjetiti i to uz snažne fizičke manifestacije. Žrtva moru ne vidi, ali osjeća njeno djelovanje tako što je mora guši – mori. Napad se događa isključivo noću, kao i kod većine demona ili nečistih sila. Direktne posljedice djelovanja more su iscrpljenost i gubitak snage.

Mora je negativna pojava, za razliku od vila. Djeluje isključivo na lokalnoj razini i svoje žrtve poznaje.⁴⁶

„O tome ti je pričala pokojna baba Siva. Kako je ona govorila, da se to uglavnom događalo po noći dok spavaš i nije se mogla odlipit od kreveta. Imala je osjećaj da je nešto napada, guši, muči, stiska, morala se odupirat, branit da bi se probudila! I onda bi bila cila mokra, znojna. Ona je pričala da je čak bila svjesna da je to mora koliko je to nju napadalo. Većinom su to pričali stariji ljudi i kažu da je mora, jer mori, umara i ne možeš se pomaknit.“⁴⁷

3.2.3. Vukodlak

Vukodlak u Zagori ne nastaje ujedom vuka u kojem se nalazi nekakav demon, niti noću zavija na puni mjesec. U Zagori nastaje transformacijom pokojnika koji je za života bio zao, a ona se događa 40. dan nakon smrti pokojnika za vrijeme punog mjeseca. Nekad hoda po naseljenom mjestu te traži suparnike za borbu, a može se pojaviti i kao bijeli čovjek divovskog rasta koji vreba žrtve izvan naseljenog mjesta.⁴⁸ Obrana od vukodlaka može biti fizička (što je rijetko jer su vukovi fizički nadmoćniji) ili se pak odsiječe čvrsta glogova grana koja se naoštri i oblikuje u kolac. Nakon toga glogov kolac se blagoslivlja, odnosi na pokojnikov grob i zabija u srce što bi trebali neutralizirati vukodlaka.⁴⁹

„Bude čovik zločest. I udala mu se žena za drugoga, to je bilo ode u Bilića. I žena bila zločesta. Bilići su bili svi zajedno, kad je došla žena ona ih je sve razdilila. Taj njezin čovik

⁴⁵Ardalić, Vladimir, *Bukovica: narodni život i običaji*, SKD Prosvjeta, Zagreb, 2010.

⁴⁶Jureta, Ante, *Demonska bića u Zagori*, *Ethnologica Dalmatica*, Vol.24. No.1. Kolovoz 2017., str. 44

⁴⁷Zapisala sam 2015. godine u Splitu. Kazao mi je Josip Bilić, rođen 1967. u Planjanima Gornjim.

⁴⁸Jureta, Ante, *Demonska bića u Zagori*, *Ethnologica Dalmatica*, Vol.24. No.1. Kolovoz 2017., str. 54

⁴⁹Dragić, Marko, *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije, Kultovi, mitovi i vjerovanja na prostoru Zagore*. Split: Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu - Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, 2013.

*pokojni je dolazia u obliku pasa, kažu povukodlačia se. Ali bila su još dva pasa, jedan u Kerića, jedan u Bilića. Pridkućon počela krv, i puton do bunara sve krv, i tu su našli mišine. Govorili su da je on dolazia i da su ga tu iskidali pasi.*⁵⁰

3.3. Mitske predaje

Marko Dragić u mitskim predajama navodi vile kao osnovni motivski element pri određivanju mitskih predaja. Osim vila, u mitske predaje motivski svrstava i povijesne ličnosti kojima pripovjedači pridodaju nadnaravnu moć te ih predočavaju kao mitske ličnosti.⁵¹ Vile su isključivo mlade djevojke, svijetle puti, najčešće plave kose, plavih ili zelenih očiju, vitka izgleda, a najčešće nose bijelu, rijetko plavu odjeću. Vila je modulirala odnos prema smrtniku ovisno o njegovome ponašanju. Ako bi joj se lagalo ili ukazivalo na miris kose ili noge, znale bi biti nemilosrdne.⁵² Obično su imale zvučna imena, npr. Vijoglava, Ravijola i nisu se kretale kao ljudi, već letjele po zraku. Neki detalji variraju od iskaza do iskaza, prvi je da je vilama zaudarala kosa (što im se ni u kojem slučaju nije smjelo reći), a drugi stopala, koja su nekada bila ljudska, a ponekad papci kao u koza, ovaca ili kopita kao u goveda. Druga je karakteristika veoma neobična i povezuje ih s grčkom mitologijom i božanstvom šume Panom. Postoje mnogi izvještaji o tome kako su vile noću jahale konje ili im isplele grivu.⁵³

*„To ti je moj Gavran, dolazia u vik iz gaja, vile ti zapletu grivu konjima, isto ki pletenicu, isto, isto! On bi ti iša u gaj uvek s ovim malim konjima i ja san ga naša kod Stošine gori, sapletena mu griva! A on kako je crn bia, bil znoj na njemu! Bil, kad ti kažen. I ne moš rastavit to dok se samo ne rasplete! Pusti ti to šta oni kažu da nema vila, nije da nema vila, nego mi ne odamo ko prije.*⁵⁴

Osim u unešićkom kraju, predaje o vilama sam zapisala i u selu Renići, Bosna i Hercegovina.

„U nas se govorilo da su vile bile prekrasne, mlade, plavokose žene koje su imale magareće noge, ali bile su tako lipe da bi sve zavele. Kad bi neko priša njima, one bi bižale da ih neko

⁵⁰Zapisala sam 2017. godine u Planjanima Gornjim. Kazala mi je Janja Bilić (djevojačko Madžar), rođena 1940. u Ostrogašici.

⁵¹Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2007. str. 419.

⁵²Kutleša, fra Silvestar, *Život i običaji u Imockoj krajini*, Matica hrvatska ogranak Imotski, Imotski 1997.

⁵³Vuković, Ivana, *Tradicijnska vjerovanja u nadnaravna bića i pojave na području Zagvozda*, *Ethnologica Dalmatica*, Split: br. 1., 2013., str. 11.

⁵⁴Zapisala sam 2015. godine u Planjanima Gornjim. Kazao mi je Joža Bilić rođen 1929.

*ne bi otkrila. I kod nas tamo u polju, di je mala pećina, ne ona velika, nego Provlačanica; blizu nje postoji uski prolaz i tim prolazom se može doć do Bravčevih kuća, a do njih postoji još jedan uži prolaz sa skalama! Stvarno, prirodne skale kamene! I pričalo se, kad bi se neko zaljubio u njih i krenuo k njima, one bi bižale kroz taj prolaz i sakrivale se tu i zato se te skale zovu Vilinske skale. I kažu još da su stvarno bile neviđene ljepote, ali da su se uvijek sramile tih magarećih nogu.*⁵⁵

4. Ojkavica

Ojkalice su često opisivale život ljudi s dozom humora, često uz seksualne aluzije. Vrijednost ojkalice je uistinu velika, a to su prepoznali i Ujedinjeni narodi koji su je uvrstili u UNESCO-ov registarnematerijalne baštine godine 2010. što je iznimna čast te veliki poticaj za očuvanjeovoga običaja.⁵⁶

„Uvik se pivalo, imaš ojkavicu i treskavicu. Pokojni Ive iz Gornjaka je ima diple, a did Ante, ujac Mate i Joža bi ojkali i treskali, to je tribalo znat, nije to svak moga. A znaš ko je još lipo piva, pokojna baba Siva!”⁵⁷

*„Kućo moja, tatulove grede,
sve ja proda, doša red na tebe.“*

*„Pivaj moje grlo otvoreno,
Ode ti je pivat dozvoljeno.“*

*„Šta je meni mladu i zelenu,
Od curice napraviti ženu.“*

⁵⁵Zapisala sam 2015. godine u Renićima. Kazala mi je Matija Rajić, djevojačko Renić, rođena 1963.

⁵⁶Dragić, Marko. Sunara, Nikola, *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, No.5 Ožujak 2012., str. 166.

⁵⁷Zapisala sam 2015. godine u Splitu. Kazao mi je Josip Bilić, rođen 1967. u Planjanima Gornjim.

*„Šta j' u pismi, to se pivat more,
Lud bi biako bi zamiria.“*

*„Grlo moje palo, pa ne more,
pivalo je od sinoć do zore.“*

*„Ništa mala ja ne volin tvoje,
Nega oči što su ti ko moje.“*

*„Ja garav, moja dika plava,
Oboj' mladi ko zelena trava.“*

*„U garave oči na vr' glave,
Kad namigne, od zemlje podigne.“*

*„Ja i draga kad smo ljubovali,
Dosta smo se puta posvađali.“*

*„Ja san malu zavolia svoju,
Kad je bila beba u pvoju.“*

*„U nedilju koja prva svane,
Eto mene mala priko strane.“*

*„Kad zapivan, pa me draga čuje,
Draga čuje, pa mi se raduje.“*

*„Čoban jesan prominskih ovaca,
Još da mi je mala s Miljevaca!“*

*„Grlo moje uvatilu oru,
Da zapiva kroz zelenu goru.“*

*„Grlo moje zvonu kano zvonce,
Naučilo čuvajući ovce.“*

*„Vatra gori, plamena ne daje,
Dino mama ćerkupituraje.“*

*„Ljubi dragi, nemoj da se pozna,
Ubit će me nana ako dozna.“*

*„Poljubljena mala pa se brani,
Uvenula ko ruža na grani.“*

„Poljubi me mala priko glave,

Priko glave, u oči garave.“

*„Zarasli su putovi po strani,
Kud sam malo prolazio lani.“*

*„Stala mala, na srcu si mome
Kano zvizda na nebu vedrome.“*

*„Ko je reka, ludo li se vara,
Da se ljubav ne ponavlja stara.“*

*„Ovo ti je baraba s Muća,
Krepa jarac, izgorila kuća.“*

*„Ja san malu naučio lagat,
Otišla je ispitate polagat.“*

*„U barabe košulja šarena,
Čuvaj ga se curice malena.“*

*„U divojke, u moje Milene,
Kose plave, a oči zelene.“*

*„Nemoj mala da te drugi vara,
Ženit će te tvoja ljubav stara.“*

*„Stara ljubav valja i valjade,
Samo ko je ponoviti znade.“*

*„Mala moja i tvoja je pukla,
cipelica kojom si me tukla.“*

*„Oću, pit ću dokle teče stoja,
Kad nestane, dat će mala moja.“*

*„Mila moja i rođena majko,
Neću ti se ženit nikako.“*

*„Mala moja, i tvoj ćaća ludi,
Kad ja dođen, pršutom me nudi!“*

*„Ko je lola i baraba pravi,
Svaka mu se mala lipo javi.“*

*„Grlo moje, ozeblo je jako
Pa ne more da piva jednako.“*

*„Ljubia san i grlia dosta,
Samo jedna na mom srcu osta.“*

*„Volin mala tvoj poljubac jedan,
Nega drugi dvadeset i sedam.“*

*„Nije mala ljubav čaša vode,
Prolije se pa u zemlju ode.“*

*„Lipa mala i lipa pogleda
Što je korist kad mi ćaća ne da.“*

*„Misli mala od grabova panja,
evo lole bit će čepušanja.“*

*„Pivajbrajo, nisi odavno,
nek se čuje u primorje ravno!“*

*„Mala moja, noge ti se bile,
Ka u moje zekaste kobile!“*

„U mom džepu zvone ekseriči,

Misli mala da su bombonići. “

„Lipa mala i lipo me gleda,

Lopov ćaća oženiti je ne da. “

„Bura puše, moju kapu tura,

U Planjane di je moja cura. “

„Lipa mala materina Ana,

Dosta mi je poljubaca dala.

Dosta mi je poljubaca dala

Neg materi kad je bila mala. “

„Ljuba san devet divojaka,

Tri Prominke i šest Miljevčanka.

Od tih devet sve san ljubiti kuša,

Najslađa je mala Skelinuša. “

„Meni mala govorila moja,

Dođi, dragi, kad je volja tvoja.

Dođi, dragi, bit ću kod ovaca

Dođi, dragi, bit će poljubaca. “

*„Mala moja pitaj svoje nane,
Je li tebe odgojila za me?
Majka je mene odgojila moja,
Da ja budem, moj dragane, tvoja.“*

Djevojke i žene su pak pjevale:

*„Imam dragog, ime mu je Petar,
Kupio mi traveše metar.“*

*„Pitaju me iz kojeg si sela,
Iz Planjana golubica bijela.“*

*„Kiša pada, trava se zeleni
I ja ću se udat do jeseni.“*

*„Iman dragog, ime mu je Stipe,
Kupio mi rećinice lipe.“*

*„Volila bi da mi ovca krepa,
Nego da me ljubi Vukorepa!“⁵⁸*

⁵⁸Zapisala sam 2015. godine u Planjanima Gornjim. Kazao mi je Ante Bilić rođen 1938. u Planjanima Gornjim.

5. Umicanje djevojaka

Običaj umicanja zadržan je gotovo kroz cijelo 20. st.; prema iskazima kazivača, u novije vrijeme izričito kao posljedica neslaganja roditelja s djevojinim odabirom, iako su razlozi u prošlosti bili višestruki: neslaganje djevojinine obitelji s njezinim odabranikom (odbijanje njegove regularne prošnje od strane djevojinine obitelji, a ponekad bi je mladić odmah oteo jer je znao da regularna prošnja neće biti prihvaćena), neslaganje same djevojke s odabranikom kojega joj je odredila obitelj, (samo)potvrđivanje mladića (otmica se smatrala izrazom junaštva) nakon neuspjele redovite prosidbe (mladić je otmicom spašavao čast kada mu prošnja ne bi uspjela), izbjegavanje troška kojeg zahtijeva priprema vjenčanja. Pojam uskakanje označava samostalni bijeg djevojke mladićevoj kući.⁵⁹

"Nazad 70 do 100 godina cure su se udavale mlađe, tribale su pristanak roditelja. Doša bi momak po curu, dogovorili bi se di će se nać i ona bi pridvečer ili po noći utekla. Išla bi kod svog budućega. Živila bi kod njega i onda se tražilo dopuštenje roditelja. Znalo se živit po godinu, dvi dana dok ne bi dobili privolu roditelja. Cure su čuvale ovce, završile bi četiri razreda osnovne škole jer je bilo važnije pomagat roditeljima. Tako su ti momci pivali po selu, did Ante i Brkin ćaća, pokojni Pile. Cure bi to čule i to im se sviđalo. Dida su zvali Žeravica, lipo je piva, bia je lola, iša je po dernecima i to je nju privuklo didu. Tako ti se baba Cvita udala s petnaest godina, otišla je s didom. Mater i ćaća nisu bili za to. Did je bia stariji sedan, osan godina od nje. Nevezano za to, baba je dala petama vitra i otišla s didon. Bila je godinu dana kod njega i onda su se njezini mater i otac pomirili s tim pa su se vinčali. Tako je baba Cvita od šesnaest godina rodila prvo dite, s osamnaest drugo, s dvadeset treće. To nije baš često u našem kraju, ali eto, znalo se dogodit da se umakne."

6. Pastiri

Kazivač mi je govorio o nekadašnjem životu pastira u unešićkom kraju:

„Liti bi se ovce istravale iz jara u četiri sata, vodile bi se van njiva, pustile bi se vanka jer nije bilo puno vukova. Ovce bi se gonile na Vlaku, Tetinovac, Komadinovac, Vrtaču, kod Šparovavrtla i Šeginadoca. Tu je bia kamenjar, ali je bilo dosta trave. I onda, oko deset,

⁵⁹Čulinović-Konstantinović, Vesna, *Otmica kao tradicionalni oblik pribavljanja nevjeste kod naroda Jugoslavije*, Disertacija, Zagreb, 1965., str. 208.

jednaest sati, ne bi se utiravale u jaru jer je bilo vruće, nego je u gaju, ispod hrasta bila sinca. Svaka je kuća imala svoju sinču. To je bia ogroman tor za ovce prekriven granjem, odnosno grmljem da ovce mogu plandovat do popodne jer je tu bia hlad. Nekad bi se čobani dogovorili da će jedan čuvat sve ovce, da ne 'pate' svi. Postoje dvi izreke koje govore o težini njihova posla: 'Nije lako čoban biti, s kamenice vodu piti,' i 'Lako liti čoban biti, teško zimi kad mećava dimi.'“

7. Zaključak

Mjesto Unešić nalazi se na razmeđu sjevernog i srednjeg dijela Dalmacije. Obližnja veća mjesta su Drniš, Knin i Šibenik, a općina Unešić obuhvaća šesnaest naselja. U povijesnim se izvorima spominje kao posjed Unešić (*possessionem Ugneshich*), dok u nekim kasnijim izvorima i kao selo Unešić (*villa Ugneshich*).

Na relativno malenom području ispreplele su se brojne priče koji sačinjavaju dio hrvatske usmenoknjiževne baštine. Prikupljajući brojne zapise stanovnika unešićkoga područja primjećuje se koliko je bogata tradicija toga malenog mjesta u Dalmatinskoj zagori. Različiti običaji, božićni, korizmeni, kao i oni za blagdane svetaca, npr. za Sv. Ivana ili Sv. Marka pokazuju iznimnu tradiciju unešićkoga kraja. Važnu ulogu zauzimaju povijesne, demonološke i mitske predaje. U povijesnim su predajama vidljivi turski utjecaji, a ne manjka ni priča o vješticama, vilama, vukodlacima i morama. Prikazani su, dakle, razni običaji, vjerovanja i način života tipično za ovo podneblje. Mnogi su običaji, nažalost, ostali u prošlosti, primjerice unošenje slame u kuću za vrijeme Božića, dok su neki čak i danas nastoje održati (umivanje u cvjetnoj vodi). Preseljenje ljudi sa sela u grad i urbani način života pomogli su gašenju navedenih običaja, no važno je da oni ostanu zapamćeni, možda kao slika nekadašnjeg drugačijeg života, ali zasigurno kao dio hrvatske kulturne baštine.

Rječnik

Bužati – probušiti

Čukundid– šukundjed

Civare – drvene ljestve

Ist – jesti

Natrat – natjerati

Otrati – odvesti

Rizati – rezati

Silo – sijelo, okupljanja, uglavnom mladosti, na kojim su se pričale priče

Sinca – ljetna nastamba za ovce

Skale – stepenice

Šenica – pšenica

Tatula – korovska biljka

Traveša – pregača

Važ – limena posuda

Vuštan – suknja

Izvori:

1. Ante Bilić, rođen 1938. u Planjanima Gornjim
2. Janja Bilić, (djevojačko Madžar), rođena 1940. u Ostrogašici
2. Josip Bilić, rođen 1967. u Planjanima Gornjim
3. Joža Bilić, rođen 1967. u Planjanima Gornjim
4. Marija Bilić, rođena 1965. u Planjanima Gornjim
5. Matija Rajić, (djevojačko Renić) rođena 1963. u Renićima (BiH)

Literatura

1. Ardalić, Vladimir, *Bukovica: narodni život i običaji*, SKD Prosvjeta, Zagreb, 2010.
2. Čulinović-Konstantinović, Vesna, *Otmica kao tradicionalni oblik pribavljanja nevjeste kod naroda Jugoslavije*, Disertacija, Zagreb, 1965.
3. Dragić, Marko, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017.
4. Dragić, Marko, *Sveti Marko evanđelist u kršćanskoj kulturnoj baštini Hrvata*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja 14 (2), Zagreb, 2016.
5. Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, br. 3, Split, 2008.
6. Dragić, Marko, *Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croaticaet Slavica Iadertina, Vol. 10, No, 10/2, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2015.
7. Dragić, Marko, *Velike poklade u folkloristici Hrvata*, Croaticaet Slavica Iadertina, 8/1, Zadar, 2013.
8. Dragić, Marko, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croaticaet Slavica Iadertina br. 6, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010.
9. Dragić, Marko, *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*, Crkva u svijetu, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 4, Split, 2010.
10. Dragić, Marko, *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Crkva u svijetu, 43 (1), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.

11. Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
12. Dragić, Marko, *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, Vol.3 No.3, Šibenik, ožujak 2011.
13. Dragić, Marko, *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*, Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, Vol.8 No.8, Šibenik, ožujak 2016.
14. Dragić, Marko, *Etnografsko-filološki prinosi tradicijskoj kulturi drniškoga kraja*, God. Titius, god.1, br. 1, 193-194. Split, 2008.
15. Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, Sarajevo: MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, 2005.
16. Dragić, Marko, *Mitski svijet Zagore u kontekstu europske mitologije, Kultovi, mitovi i vjerovanja na prostoru Zagore*. Split: Kulturni sabor Zagore, Filozofski fakultet u Splitu - Odsjek za povijest i Veleučilište u Šibeniku, 2013.
17. Dragić, Marko. Sunara, Nikola, *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, No.5 Ožujak 2012.
18. Jureta, Ante, *Demonska bića u Zagori*, EthnologicaDalmatica, Vol.24. No.1. Kolovoz 2017.
19. Kekez, Josip, *Usmena književnost*, u Škreb – Stamać, Uvod u književnost, IV. Poboľjšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986.
20. Kutleša, fra Silvestar, *Život i običaji u Imockoj krajini*, Matica hrvatska ogranak Imotski, Imotski 1997.
21. Skok, Petar *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga druga A – J, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1971.
22. *Usmene lirske pjesme*, priredio Stipe Botica, SHK, Zagreb, 1996.
23. Vekić, Denis, *Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje*, Croaticaet Slavica Iadertina, Vol.12/1 No.12. Ožujak 2017.
24. Vuković, Ivana, *Tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića i pojave na području Zagvozda*, EthnologicaDalmatica, Split: br. 1., 2013.

Mrežni izvori:

<http://www.unesic.hr/unesic.php> (26. 8. 2017.)

Sažetak

Unešić je maleno mjesto u Dalmatinskoj zagori s bogatom kulturnom baštinom. U prošlosti su nazivi bili posjed Unešić (*possessionem Ugneshich*) iz 1388. godine te selo Unešić (*villa Ugneshich*) iz 1434. godine. Mjesto je bilo opustošeno nakon turskih osvajanja u 16. i 17. stoljeću, stanovništvo prognano, a nakon 1669. je ponovno naseljeno. U ovom radu prikupljen je dio zapisa o običajima unešićkoga kraja koji svjedoči iznimnom kulturnom blagu. Nažalost, mnogi su običaji nestali, a neki su i zaboravljeni. Prikupljajući građu za ovaj rad, došla sam do povijesnih, mitskih i demonoloških predaja, saznala za različite običaje i vjerovanja ljudi s ovog prostora. Zahvaljujući kazivačima koji poznaju prošlost ovog kraja i nekadašnji način života, usmena se baština i u pismenoj formi nastojala zaštititi od zaborava. Duga se tradicija nastoji sačuvati i saznanja o nekadašnjim običajima prenijeti na buduće generacije. Svijest o vrijednosti narodnoga blaga važna je i za očuvanje nacionalnoga identiteta.

Ključne riječi: Unešić, baština, tradicija, običaji, vjerovanja

Summary

Oral literary heritage in the ethological context of Unešić

Unešić is a little place in Dalmatinska zagora with rich cultural heritage. In the past it was nominated possession (*possessionem Ugneshich*), name from 1388. as well as village (*villa Ugneshich*) from 1434. The place was devastated after the conquests of Turks in 16th and 17th century, the population was exiled, but only after 1669. The new resettlement began. In this paper it is collected only a part of notes from the area of Unešić that testify an exceptional cultural treasure. Unfortunately, many customs are gone and some of them are forgotten. Collecting material for this paper, I discovered many historical, mythical and demonological legends, I found out different customs and human beliefs from this area. Thanks to the tellers who know the past of this area and the former way of living, oral literary heritage tries to be saved in written form too. This long tradition tends to be preserved as well as it tries to communicate knowledge to next generations. Consciousness about value of national treasure is important for protection of national identity.

Keywords: Unešić, heritage, tradition, customs, beliefs